

“ I. VAN GÖLÜ HAVZASI SEMPOZYUMU”
(08-10 Eylül 2004 - Van Kültür Sarayı)

Van Valiliği, İstanbul Üniversitesi Avrasya Arkeoloji Enstitüsü, Erzurum Atatürk Üniversitesi,
Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi ve ÇEKÜL Vakfı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Koordinasyon

Kömen Reklam Tasarım Tanıtım Tic. Ltd. Şti.
www.komen.com.tr

Koordinatör

Serhat Karahüseyin

Tasarım & Uygulama

Derya Ceylan

Düzeltili

Burcu Ocak

Renk Ayrımı

Okyanus Matbaacılık ve Yayıncılık
Tic. Ltd. Şti.

Baskı - Cilt

Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.
Yenibosna / İSTANBUL
Tel: 0212 503 58 40

İlk basım 2006, İstanbul
Yayın Hakları: © Van Valiliği İl Özel İdaresi
Tüm hakları saklıdır. Kaynak belirtmek koşulu ile yararlanılabilir.

ISBN
975-585-607-2

Kitapta yer alan görsel malzemelerin tamamı yazarları tarafından sağlanmıştır.
Kitapta yer alan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

**AHLAT ve
ÇEVRESİNDE
DARBEDİLEN
İLHANLI
SİKKELERİ**

Gündegül PARLAR*

*Gündegül Parlar, (M.A.),
Sanat Tarihçisi, İstanbul

MINTED ILKHANID COINS IN AHLAT AND ITS VICINITY

SUMMARY

Genghiz Khan founded the Mongol and Ilkhanid State, which spread to a vast territory under the name of "World Mongol Empire". After Genghiz Khan's death, many states were established within the Empire, but the one which had the greatest impact on the Islamic world in political and cultural terms, was the "Ilkhanid State" established in Persia. The Ilkhanids that were founded by Hulagu Khan (1256-1265) lasted for a long period and converted to Islam in thirteenth century.

According to some sources, the Van and its surroundings were in the territories under the sovereignty of the Ilkhanids, one of the subdivisions of the Empire that were ruled by approximately twenty Khans.

However, as it is known, the coins issued by a state, Sultan or Khan reflects the lifestyle, religious beliefs, languages, art tendencies and culture. For this reason, the Khans of the Ilkhanids that ruled over this area, Ghazan Muhammad Khan (1295-1304), Uljaitu Muhammad Khudabanda Khan (1305-1316), Abu Sa'id Bahadur Khan (1316-1335) and Muhammad Khan (1336-1338) struck coins at the mints of Akhlát, Arjish, and Khilat in the means of Van.

It is possible to examine the Ilkhanid coins in two groups as with figure and without figure. The ones with figure are not common and issued occasionally. For example; the mounted archer of Turakina, the coin of Arghun Khan with bird and rabbit, the 'lion-and-sun' coins of Gaikhatu, Ghazan Khan and Uljaitu, the 'lion-and-sun' coin of Abu Sa'id Bahadur Khan with lion and single sun, the coin of Suleiman Khan in the form of seal of Soloman with the human headed sun are the coins issued with figures.

The second group of coins, in contrast, have extremely rich forms. Especially on the coins of Ghazan Khan, Uljaitu, Abu Sa'id Bahadur Khan and Suleiman Khan, all kinds of forms were used.

The coins of the Mongol and Ilkhanid, who spread to a vast territory, were designed as such form jollity and were issued at over two hundred mints. It is seen about maximum ten variations of forms in the other states' coins who share the same territory where there over thirty different varieties in Ilkhanid coins. It has been discovered that the Khans had coins struck due to their own beliefs and pleasures. For example, Mangu Khan struck his coins in Ayyubid style as seal of Soloman, simple circular or circular as string of pearls forms and mostly made from silver. The coins of Abaka Khan (1261-1282), on the other hand, were designed as circle, square, seal of Soloman and four-leaf-clover by using rumi, palmette and dovetailed (double dragon) motifs. Four-leaf-clover is a form that has never been seen before in the Islamic countries and has been mostly used in the coins of Tajikistan, Uzbekistan and Keykubad III of Seljuks.

Some of the examples to the forms that can be seen in Ilkhanid coins are circles of more than two (simple or string of pearls), circle with four drops, square, seal of Soloman, clover with four or five leaves, rose with eight or more leaves, hexagon with drops on its corners, ellipse, form with apse, sliced triangle, square sliced to four, star at the centre, flower with four slices and cartridge. The Mongol and Ilkhanid coins cover a rich variety of forms and ornaments that no other country has. These forms are new forms, which do not exist in the coins with rich forms of Islamic countries, Seljuks and Artuks. The State that spread to a vast territory has a rich form of ornaments due to many kinds of art movements. Later on, these forms and ornament motifs will be continued at the Principalities, especially at the ones that ruled the Middle and Southeast of Anatolia. The forms such as form with apse, fibula typed and four-leaf-flower with centre have been firstly seen in Ilkhanid coins. The forms on the coins do not belong to certain mints but struck in different ones. The Khans, at their own time period and due to their own will, struck coins on which the forms that they liked and appropriated to themselves were used. For example, Uljaitu Khan mostly preferred the form of rose with six leaves and flower with five leaves behalf of the coins that he struck by using many other forms, where as, Togha Timur Khan preferred the form of the hexagon and Sati Beg Khan preferred the form of flower with central part. The most of the forms that we see in Ilkhanids are Middle Asia based. As for the inner ornaments, in contrast, the dragon knotted ornament besides, even though they are in small amounts, the rumi, palmettes and stars of which we found to be Middle

Asia and Far Asia based are seen. Dragon knot was the only ornament in Anatolia Principalities. The influence of the Mongol and Ilkhanid might be considered under only power and might, but in contrary, their lasting for a long period even after the disintegration of the Ilkhanids show us that it also depend on the aesthetic beauty of the Ilkhanid coins.

Moğol Dünya İmparatorluğu ünvanıyla geniş bir alana yayılmış olan Moğol ve İlhanlı Devleti, Cengiz Han tarafından kurulmuştur. Cengiz Han'ın ölümünden sonra, İmparatorluk içerisinde pek çok devletler kurulmuş, İslam Dünyasına siyasal ve kültürel yönden en çok etki eden ise, İran'da kurulmuş olan "İlhanlı Devleti" olmuştur. Hülağü Khan (1256-1265) tarafından kurulan, İlhanlılar varlıklarını uzun süre devam ettirmiş ve 13.yüzyılda Müslümanlığı seçmişlerdir.

Kaynaklara göre, 20 civarında Han tarafından idare edilen İmparatorluğun İlhanlı kolunun, hakimiyetlerine aldıkları bölgeler arasında Van ve çevreside bulunmaktadır. Ahlat ve çevresindeki darphanelerde sikke kestiren bu Hanlar ile İlhanlı'nın iktisadi yönleri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Ancak bilindiği üzere bir devletin, Sultan'ın veya Han'ın bastırıldığı sikkeleri, o medeniyetin, yaşama tarzını, dini inançlarını, dillerini, sanat eğilimlerini ve kültürlerini aks ettirmektedir. Dolayısıyla da bu çevrede hakimiyet sürmüş olan İlhanlı kolunun hanlarından Gazan Muhammed Han (1295-1304), Olcaytu Muhammed Hüdabende Han (1305-1316), Ebu Said Bahadır Han (1316-1335) ve Muhammed Han (1336-1338) Ahlat, Erçiş, Hılat yani Van darphanelerinde sikke kestirmişlerdir. Çalışmalar, Yapı ve Kredi Bankası Müzesi'nde teşhire sunulmuş olan sikkeler üzerinde yapılmıştır. Henüz kazılarda bulunmamış veya teşhire sunulmamış başka hanlarında, bu darphanelerde sikke kestirmiş olmaları muhtemeldir.

Moğol ve İlhanlılar, sikkelerini kestirirken örf ve adetlerine yani inançlarına, dini tecihlerine göre yapmışlardır. Paraların üzerinde dini inançlarını aksettiren ibarelerin bulunması bunun göstergesidir. Örneğin, sikkelerin üzerinde yer alan "Mengü tegri küçündür" yani "Ebedi Tanrının Gücü" ibaresi bunlardan biridir. Moğol inançlarına göre, Cengiz Han, "Tengri'nin özel buyruğu ile başa geçmiş ve onun desteği ile ailesi ayakta durmuştur. Moğolların tek bir Tanrıya inandıklarını, fakat bazen tali Tanrıların olduğunu da söz edilmektedir. Cengiz Han Devleti kurduğu zaman Moğollar Şamanistlerdi. Dinleri, kendilerine mahsus ayinlerden, büyülerden, sihirden oluşuyordu. Cengiz Han, İç Asya'daki geyikli ve kurtlu efsaneleri de kendi atalarıyla bağdaştırmış, hatta Börü-Tekin "Bozkurt", onun eşi Güzel Maral ise "Alageyik" olarak lanse edilmiş ve böylece yaygınlaşmıştır.⁽¹⁾ Ancak Cengiz Han'ın yasalarının belkemiğini din ve devlet işlerinin birarada, fakat birbirinden ayrı tutarak yürütmek oluşturmuştur. İslam alemini istilaya sevkeden sebep ise "Seçilmiş Millet inancı ve Dünya Devleti" düşüncesidir. Öyle ki, 1206 tarihinde yapılan Kurultayda, "Teb- Tenggeri" olarak bilinen Şaman Kökücü, "Ulu Gök Tengri'nin buyruğu ile Cengiz Han'a Kainatın Kağanlığının" verildiğini açıklamış, bu ibare mektuplarda ve mühürler üzerinde kullanılmıştır.⁽²⁾

İlhanlılar'ın kuruluş dönemlerinde hakim olan Gök Tanrı dini yaygın olsa da, zümreler arasında Budist, Hıristiyan, Nestüri, Yakubi ve diğer dinlere mensup insanlar da mevcuttu. İlhanlılar'da, Ahmet Tekedür Han döneminde (1282-1284) İslamiyet kabul edilmiş, daha sonra başa geçen Gazan Han (1295-1304) döneminde bütün İlhanlılar Müslüman olmuş, İslamiyet Devletin resmi dini olarak kesinlik kazanmıştır. Buna rağmen Moğol ve İlhanlı Devleti içinde, farklı dinleri benimsiyen Hanlar da olmuştur. Örneğin, Cengiz Han ve Ögeday koyu Şamanist, Göyük Hıristiyan, Kubilay ve Abaka budist olmuştur.⁽³⁾ İlhanlılar'ın mali ve idari yapılarında bu değişik dini tercihler rol oynamış, sikkelerine konulan yazılar ve tasarımlar bunlarla paralellik göstermiştir. İlhanlı Devleti'nin mali, idari, askeri ve yargı müesseseleri, tarihi Türk devlet geleneği ile benzerlik göstermiş, daha sonra bu coğrafyada yaşayacak olan devletlere de model olmuştur.

İlhanlılar'ın para politikalarına gelince, Moğol ve İlhanlılar hiç bir devletin sikkesinde görülmiyen, zengin sikke formlarına sahiptirler. Hanlar sikke bastırırken kendi özel benimsedikleri formlarda sikke kestirmişlerdir. Formların çeşitliliği 30 civarında tesbit edilmiştir. Başa geçen Han'ın dini inaçları, hem sikkelerin tasarımında, hem yazıların içeriğinde hem de sanatsal yönlerinde rol oynamıştır. Devlet ekonomisi ise sikkelerin niteliklerine tesir etmiştir. İlhanlı Devleti'nde en önemli madeni para birimi olan Dinar, vezninde ve ayarında diğer devletlerinkinden farklı olmuş, zaman zaman ise düşük ayarlı para basımına gidilmiştir. Düşük ayarlı sikkeler, ekonominin kötüye gitmesine ve tüccarların da % 20 civarında zarar etmesine sebebiyet vermiştir. Başından beri zayıf bir bütçe ile kurulmuş olan İlhanlı Devleti sık yapılan seferler, müteaddit saltanat değişiklikleri sonucu hükümdarların cülus şenlikleri, fuzuli dağıtılan paralar ve vergi alınan halkın azlığı, Geyhatu döneminde bir de hayvan vebasının baş göstermesi, Devlet'i iflasa sürüklemiştir. Tedbir olarak, Çinliler'den örnek alınan kağıt para Çav çıkarılmış, halk ellerindeki altın ve gümüşü devlete teslim zorlanmıştır. Teslim etmeyenlerin ise ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir. Çinliler'den örnek alınan bu paranın basımı için Azerbaycan, Kerman, Şiraz ve Horasan'da Çavhaneler kurulması planlanmış, ancak halkın bu paraya itibar etmemesi sonucu ticareti durma noktasına getirmiştir. İpek kağıttan yapılan Çin Çav kağıt paralarının, kirlenince toplatılıp temizletilerek, yeniden piyasaya sürülmesi, halkın bu para birimine güvenini yitirmesine sebep olmuştur. Geyhatu dönemindeki bu olumsuz ticaret ortamı ve bu israfları, daha sonra Gazan Han'ı ticareti canlandırmak için, Tebriz'den borç para almak zorunda bırakmıştır.

1- Isenbike Togan, Çinggis Han ve Moğollar, Türkler, 251

2- Ahmet Özdemir, Moğol İstilasının Sebepleri, Türkler, 298

3- Abdülkadir Yuvalı, Türkler, 361

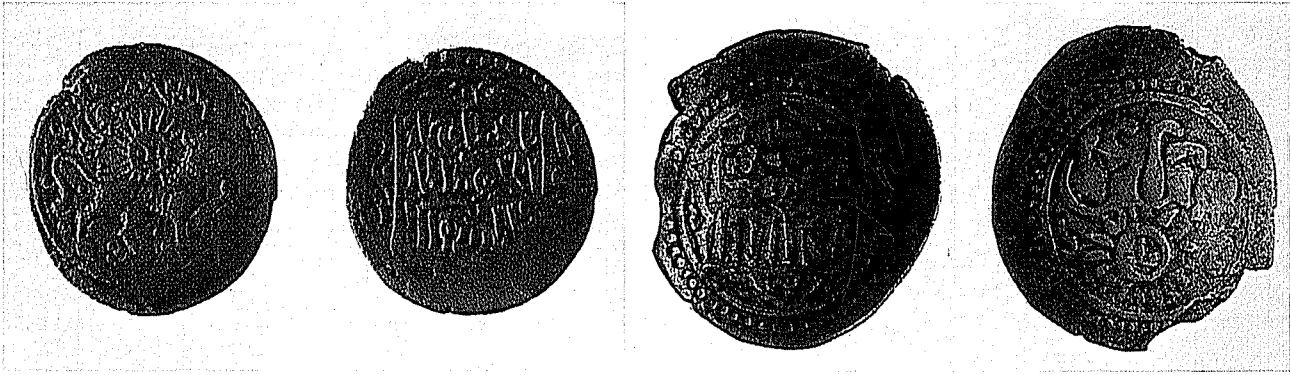
Gazan Han, hem iktisadi yönden başlayan çöküntüyü önlemek hem de tasvip etmediği için, Çav iki aylık denemeden sonra tedavülden kaldırılmıştır. Bundan sonra, Gazan Han sikke basma işini yeniden ayarlamış "para birliği" sistemini kurmuştur. Komşu Prenslüklerce de çok tutulan bu para birimi "Dinar-ı rabe" adını almış, sikke madenin tam kıymetinde, Moğol "PAGSPA" yazısı ile işaretlenmiş taklit edilmesi çok zor para birimi olmuştur. Taklit edilmesinin zorluğu ise İran'da geçerli olan Uygurca yazıya karşılık "Pagspa" yazısının bilinmemesi⁽⁶⁾ ve para basmak görevinin yalnızca, Gazan tarafından teftiş ettirilen resmi basımevlerine verilmesidir.

Gazan Han'ın yaptığı para reformu hakkında Tarihçi Rashid-Ad-Din görüşlerini ifade ederken; "İslam hükümdarı para meselesini şöyle çözdü. Öncelikle tedavüle koyulacak para birimi üzerine taklit edilmesi imkansız olan bir amblem koydu. Altın ve gümüş paraların onun belirlediği gibi basılmasını emretti. Allah'ın ve onun Peygamberi'nin ismi bu metallere üzerine koyuldu." demiştir. Gazan Han'ın para biriminde sabit ağırlık 2,13 gram olmuş, yüksek ayarlı gümüş sikkeler birbirlerinden sadece basıldıkları tarih ve yerler itibarıyla ayırt edilebilmiştir. Gazan Han tedavüldeki bütün paraları kaldırmış, böylece tek bir para birimine geçilmiştir.⁽⁶⁾ Şu anda, Avrupa'nın kullandığı Euro sistemi uygulamasının aynısı olan bu para sistemi, Uluslararası ticaret yapmak isteyen ülkelerce basılıp kullanılmaya mecbur kılınmıştır. Hatta üzerinde Allah yazısı olduğu için basmak istemiyen ve de Gazan Han'ın hükümdarlığını tanımayan Gürcistan bile, bu paraları basmaya mecbur olmuş, Gürcü Kralı Muhteşem Giorgi (1314-1346) de, uluslararası ticaret yapabilmek için bu para birimini basmaya devam etmiştir. Ancak daha sonraları bu kurala uyulmaktan vazgeçilmiştir.⁽⁷⁾

Moğollar'da geçerli olan Baleş, altın-baleş para ünitesi ise İlhanlılar'da nadir olarak işlevsellik kazanmıştır. Dinarla dirhem arasındaki nisbet ise Hanların dönemlerine göre 10 ile 20 arasında değişmiştir. İlhanlılar'da çok miktarda sikke kestirilmesi sonucu, darphanelerin sayısı ikiyüzü bulmuştur. Anadolu'da bulunan darphanelerinden, Erzurum, Erzincan, Sivas, Bayburt, Adilcevaz, Van, Ahlat, Siirt, Bitlis, Samsun, Ankara, Kastamonu ve de daha pek çok şehirler sayılabilir.

Ünlü gezgin Marko Polo'nun Moğollar'ın bozuk para birimi ile ilgili enteresan bir gözlemi kaynaklarda şöyle anlatılmıştır. "Moğollar, tuzu sadece yemeklerini tatlandırıcı olarak kullanmayıp, 'küçük' yani bozuk paranın yapımında da kullanırlar. Ülkede tuzlu kayalar vardır. Bu tuzlu kayalar tavalarda ısıtılarak suyu çıkarılır, hamur gibi bir madde kalır. Bu hamuru iki para değerinde pastayı andıran biçimlere dönüştürür, kuruması içinde kızgın tuğlalara yerleştirirler. Daha sonra Kağan'ın damgasını vururlar. Pastaların 80 tanesi bir 'Saggio' altını değerindedir. Bunların karşılığında satıcılar, dağlık yerlerde yaşayan, uğrak yerlerde oturmeyen, altınlarını, misklerini, mallarını kolay satamayan ve tuzu yemeklerinde kullanan kişilerden, tuz pastalarının karşılığında 'Saggio' altını alırlar."⁽⁸⁾

İlhanlı sikkelerini, figürlü ve figürsüz olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür. Figürlü olanlar, yaygın olmayıp, tek tük olmak üzere basılmıştır. Örneğin, Turakine'ye ait atlı süvari, Argun Han'ın, kuşlu, tavşanlı sikkesi, Geyhatu'nun, Gazan Han'ın ve Olcaytu'nun, (Örnek 1) Şir-i Hurşit sikkeleri, Ebu Said Bahadır Han'ın, (Örnek 2) arslanlı, tek güneşli, Şir-i Hurşit sikkesi, Süleyman Han'ın mühr-ü Süleyman formu içinde insan başlı güneşli sikkesi, figürlü basılan sikkelerdendir.⁽⁹⁾

Örnek 1 • Olcaytu Han / Bakır / 19mm. / 1.55 gr.

Örnek 2 • Ebu Said Bahadır Han / Bakır / 25mm./3.40 gr.

İkinci grup sikkeler ise son derece zengin formlara sahiptir. Özellikle de, Gazan Han'ın, Olcaytu'nun, Ebu Said Bahadır Han'ın ve Süleyman Han'ın sikkelerinde bütün çeşitler kullanılmıştır. Moğol ve İlhanlı sikkelerinde görülen formlar, (Örnek 3-4) ikiden fazla daire (düz veya inci dizili), dört damlalı daire, kare, Mühr-ü Süleyman, dört veya beş yapraklı yonca, sekizli veya daha fazla gül yapraklı, köşeleri damlalı altıgen (Sarmat fibulası tipi), elips, mihraplı, dilimli üçgen, dört dilimli kare, göbekte yıldız, dört dilimli çiçek, kartuşlu bunlardan birkaç örnektir. (Örnek 5)

4- Bertold Spuler, İran Moğolları, Ankara, 1987, 328

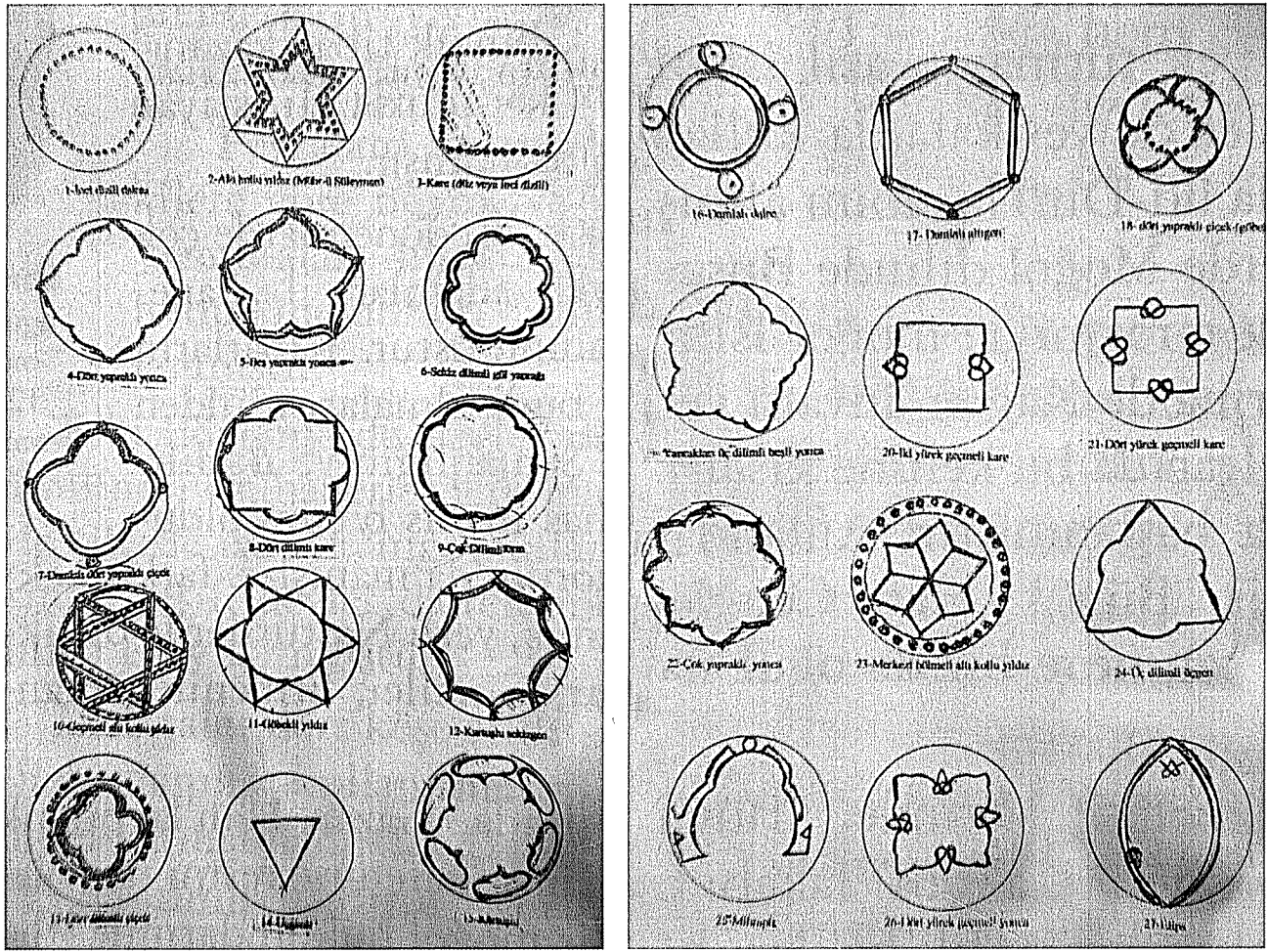
5- Bertold Spuler, a.g.e. 331

6- Manana Gabashvili, İlhanlı Devleti, Türkler, 388

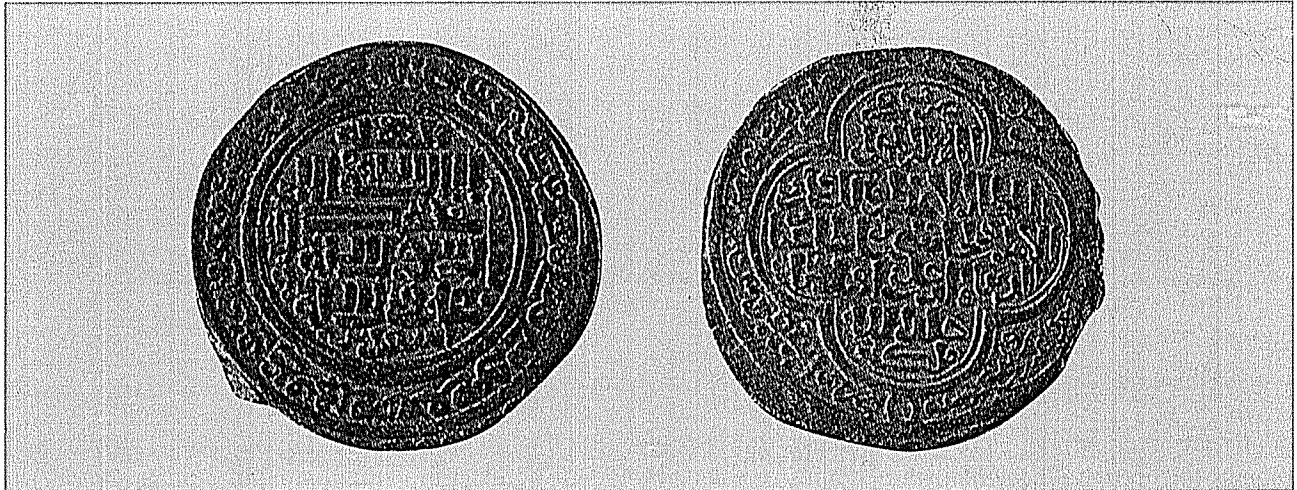
7- Manana Gabashvili, İlhanlı Devleti, Türkler, 389

8- Hayrünisa Akbıyık, Cengiz Han Sonrası, Türkler, 307

9- Gündegül Parlar, İlhanlılarda Sikke Formları, Türkler, 923

Örnek 3-4 • Moğol ve İlhanlı Formlarına ait çizimler (G.Parlar)

Örnek 5 • Olcaytu Han / İsfereyan / Altın / 23 mm. / 8.55 gr.

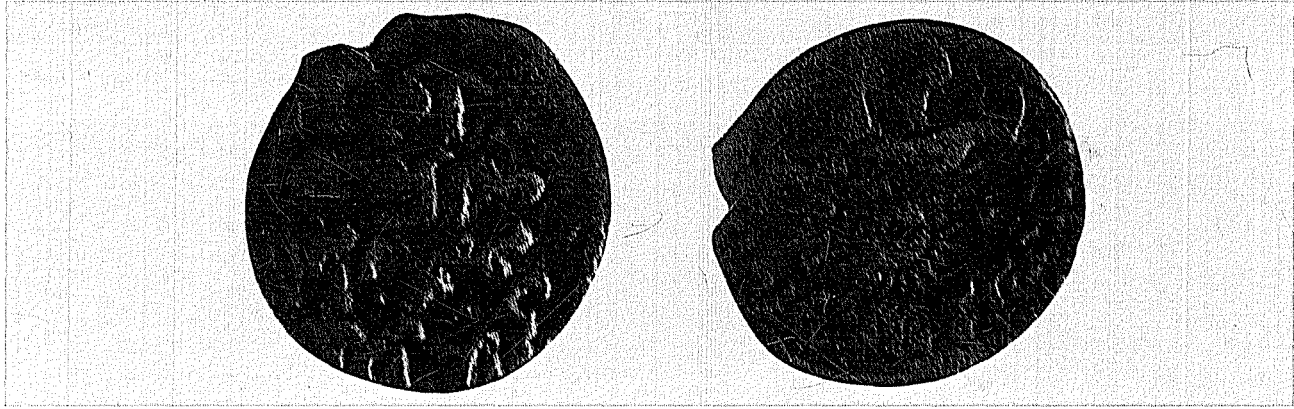
Geniş bir bölgeye yayılmış olan Moğol ve İlhanlılar'ın adeta form cümbüşü halinde dizayn edilen sikkeleri, ikiyüzü aşkın darphanelerde basılmıştır. Aynı bölgeleri paylaşan diğer devletlerin sikkelerinde en fazla ona yakın form çeşitliliği görülürken, İlhanlılar'da otuzun üzerindedir. Hanlar'ın kendi inanç ve zevklerine göre sikke kestirdiği tesbit edilmiştir. Örneğin, Mengü Kağan, sikkelerini Eyyubi tarzında Mühr-ü Süleyman, düz veya inci dizili daire formlarında, çoğunlukla da gümüş sikkeler kestirmiştir. Abaka Han'ın (1261-1282) sikkeleri ise rumi, palmet ve geçme motifleriyle dizayn edilmiş, daire, kare, mühr-ü Süleyman, dört yapraklı yonca formları şeklindedir. Dört yapraklı yonca, daha önce İslam ülkelerinde görülmemiş ve daha ziyade Tacikistan, Özbekistan, Selçuklu Keykubad III.'ün sikkesinde kullanılmış bir formdur.⁽¹⁰⁾

Ahlat ve civarındaki darphanelerde sikke kestiren Hanlara gelince, önce, Gazan Han'ı örnek verebiliriz. İslamiyeti resmi din olarak kesinleştiren, Gazan Han'ın Hanefi mezhebine mensub olduğu için şii motiflerini taşıyan para kestirdiği kaynaklarda yer almış, ancak bugüne kadar bu paraların varlığı tesbit edilememiştir.⁽¹¹⁾ İlhanlı'da Gazan döneminden önce de, hem sikkelerde hem de devlet mühürlerinde İslami yazılar yer almış, fakat Gazan Han hem mektupların hem de Kezalik kitaplarının "Bismillah" ibaresiyle başlanmasını emretmiştir. Hatta, Gürcistan Kralı V. David'de hristiyan yazısı ile para bastırırken, İslam dini formülleri kullanmak durumunda kalmıştır.⁽¹²⁾ İlhanlılar, sikkelerinde "Büyük Han", "Daima Kaan" veya "Al-a-zam" lakapları kullanılırken, Gazan ilk defa "Kaan" ünvanını tek kullanarak mevkinin ilan etmiştir. Diğer sikkelerinde ise "Sultan-ı a'zak Gazan Mahmud Han" ismi yer almış daha sonra da bunlara "Mengü Tengri Küçündür" ibaresi ilave edilmiştir.

Gazan Han'ın (1295-1304) 120 yakın sikkesi üzerinde inceleme yapılmış, metal cinslerine göre, yüzün üzerinde gümüş, 7 civarında bakır, 3 adet altın sikke tesbit edilmiştir. Bu sonuçtan da, Gazan'ın en fazla gümüş sikke kestirmiş olduğu söylenebilir. Darphanelerinin sayısı ise elliden fazla olup, Kayseri, Ani, Şiraz, Bağdad, Bayburt, Beypazarı, Erbil, Cezire, Erciş-Ahlat, Erzincan, Harput, Konya, Malatya bunlardan birkaçıdır.

Gazan Han, başa geçer geçmez "İlhan" ünvanını almış, adına hutbe okutarak sikke kestirmiştir. İlhan kelimesi, "Ülkenin Hanı" anlamında olup, "İl ve Han" kelimelerinden meydana gelmiştir. Bizans Tarihçisi "Pachymeres" in ifadesine atıfta bulunan, Tarihçi Hammer'in, Gazan Han'ın döneminde "Gazanus" isimli yüksek aylıklı vasat bir altın sikke kestirdiğini, alışveriş açısından bu sikkenin de Bizans'ı memnun ettiğini yazmıştır.⁽¹³⁾

Gazan Han döneminde en çok kullanılan kompozisyon beş yapraklı yoncadır. (Örnek 6) Bunun dışında tek aslanlı sikke, Şir-i Hurşit, Mühr-ü Süleyman kompozisyonları ile rumi, palmet, yürek geçme, ejder düğümlü geçmeler de motif olarak yer almıştır. Kompozisyonların içerinde çift yılan örgüsünden kaynaklanan sekiz gözlü ejder düğümlü motif, sikkelerde bolluk, bereket olarak simgelenmekte evren, su, yağmur, sagataryus olarak da her çeşit metaryelde görülmektedir. Bu tip ejder düğümü, Sümerler'den, Orta Asya'ya, Çin'den Mısır'a kadar her tür sanatta görülmekte, bolluk, bereket, güç ve kudret anlamlarını içermektedir. Moğol ve İlhanlı'nın sikkelerinin ve süsleme sanatlarının simgesi haline gelmiş olan bu motifi, hakimiyetlerine aldıkları bölgelerde her türlü malzeme üzerinde görmek mümkündür.

Örnek 6 • Gazan Han / Bakır / 28 mm. / 2.30 gr.

Özellikle de Beylikler Dönemi'nde sikkelerin belli başlı süsleme motifi olmuştur.

Ahlat darphanelerinde, sikke kestiren ikinci Han, Olcaytu Hüdabende Muhammed Han'dır. (1305-1316) Olcaytu Han'ın 100 üzerinde incelenen, altın, gümüş ve bakır sikkelerinde ağırlıklı form, altı dilimli gül yaprağı (Örnek 7) ve beş yapraklı yoncadır. Ancak bunun yanı sıra kare, daire, üç dilimli üçgen, yaprak sayıları farklı gül, fibula (Örnek 8) formları da kullanılmıştır. Figürlü Şir-i Hurşit motifli sikkesi de mevcuttur.

Kompozisyonların içerisinde, uçları bonbeli çiçek, yıldızlar, ejder düğümü, yürek geçme, rumi motifleri hemen hemen bütün sikkelerde yer almıştır. Rumi motifli sikkeler, Memlûklü, Artuklu ve Selçuklu sikkelerinde de kullanılmış, Selçuklular'da dilimli gül yapraklarının içeri dönen kıvrımlarının uzantısı olarak dizayn edilmiştir. Bu tür kullanım sadece Selçuklu sikkelerinde olup, diğer rumi motifli sikkelerde rumiler münferid olarak kullanılmıştır. Olcaytu'nun Ahlat basımlı sikkesi altı dilimli, arka yüzü ise sekiz dilimli gül yaprağı formundadır. (Örnek 7) Çok zengin dizayna sahip sikkeler altmışa yakın darphanelerde kestirilerek tedavüle sokulmuştur. Olcaytu'nun Erciş basımlı sikkesinin (Örnek 9) ön yüzü beş yapraklı yonca, arka yüzü ise karedir. Ön yüzde yazıların arasında ejder düğümü görülmektedir.

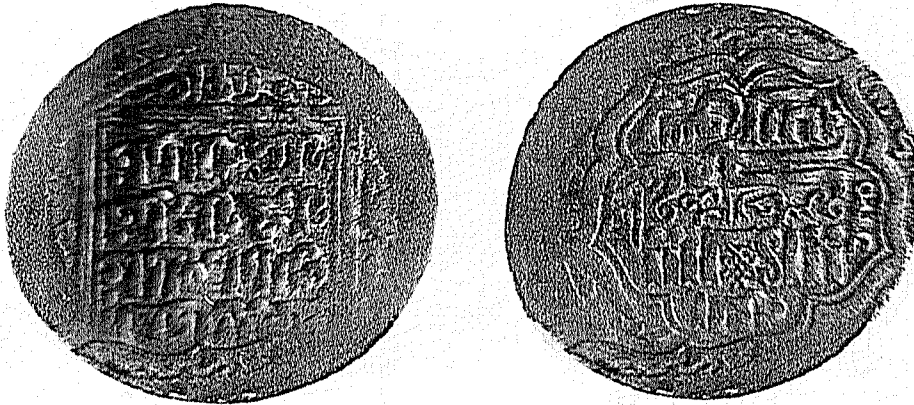
11- Bertold Spuler, İran Moğolları, 210
12- Bertold Spuler, İran Moğolları, 209
13- İbrahim ve Cevriye Artuk, Cilt II, 764

Örnek 7 • Olcaytu Han / Erciş-Tokat-Halat/Çift Dirhem / 27 mm. / 4.00 gr.

Örnek 8 • Olcaytu Han / Ahlat / M. 1314 / Çift Dirhem / 27 mm. / 3.75 gr.

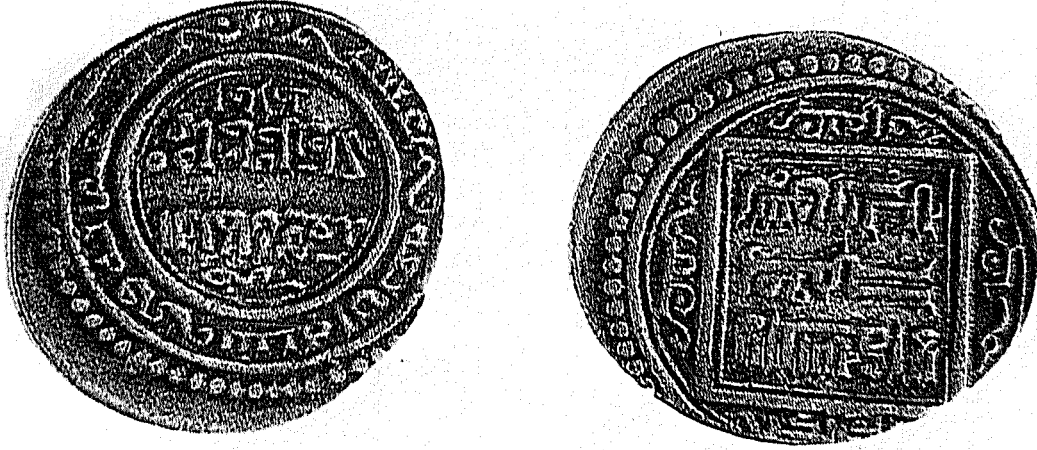

Örnek 9 • Olcaytu Han / Ahlat / M. 1308 / Çift Dirhem / 27 mm. / 4.00 gr.

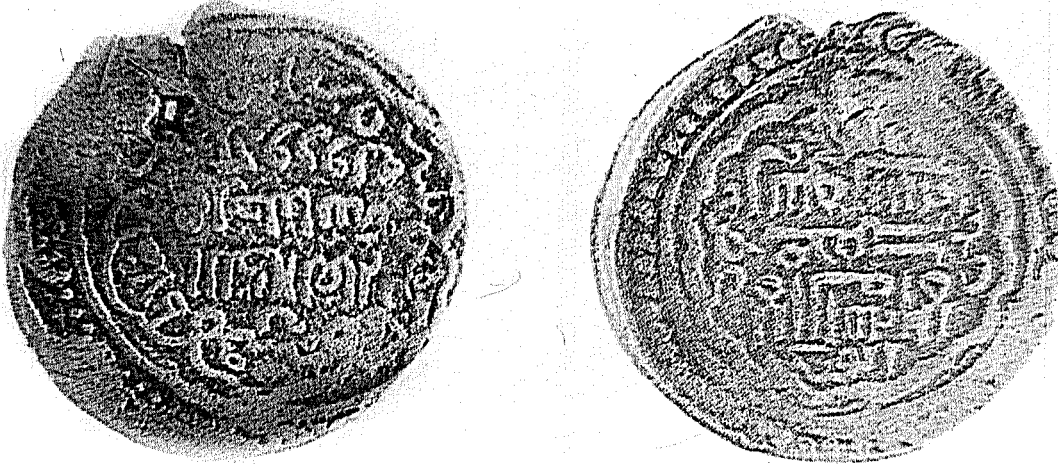
Ahlat ve civarında sikke darbettiiren diğer bir Han da Ebu Said Bahadır Han'dır. İlhanlı Hanları içerisinde seksenin üzerinde darphanelerde sikke kestiren, en zengin formları kullanan ve altın sikkeye sahip Han'dır. St. Petersburg Müzesi'nin İslam Meskükatı mütehasısı A. Markov, İran Moğolları'nın yani İlhanlılar'ın maliyesinin ana ruhunun, gümüş sikke olduğunu, altın sikkenin ise alışverişlerde kullanılmayıp merasimlerde hediye olarak verildiğini ve bu maksatla bastırıldığını söylemiştir.⁽¹⁴⁾ Ebu Said Bahadır Han'ın altın, gümüş ve bakır olmak üzere ikiyüze yakın sikkesinin incelenmesinden, mihrap, dört dilimli kare, kartuşlu, sekizgen, düz daire, kare, mühr-ü Süleyman, beş yapraklı yonca, dilimli üçgen, dört yapraklı yonca ve elips kompozisyonları tesbit edilmiştir. Ahlat basımlı (Örnek 10) sikkeleri de inci dizili daire, kare, beş yapraklı yonca kompozisyonları ile dizayn edilmişlerdir. Ebu Said

Bahadır Han'ın bakır sikkeleri çok daha süslü olup tek aslanlar, insan yüzlü güneş, Şir-i Hurşit gibi figürler ihtiva eder. Kompozisyonların içlerinde ise, yazıların her köşesinde sekizli, dokuzlu ejder düğümler yer alır. Olcaytu'nun sikkelerinde çokça kullanılan bitkisel süslemeler, Ebu Said'de yerini geometrik süslemelere ve yıldızlara bırakmıştır.

Ahlat'ta para darbettiren bir diğer Han ise Muhammed Han'dır. (1336-1338) (Örnek 11) Muhammed Han'ın da sikkeleri çok zengin formlu olarak kesilmiştir.

Örnek 10 • Ebu-Said Bahadır Han / Ahlat / M. 1337 Çift Dirhem / 21 mm. / 2.40 gr.

Örnek 11 • Muhammed Han / Ahlat / M. 1337 / Çift Dirhem / 21 mm. / 2.40 gr.

Sonuç olarak Moğol ve İlhanlı sikkeleri hiçbir ülkenin sikkelerinde görülmeyen zenginlikte formlar ve süslemeler içermektedir. Bu formlar, ne İslam ülkelerinde, ne Selçuklu'da, ne de Artuklu'daki gibi bol figürlü sikkelerde olmayan, yeni formlardır. Geniş bir alana yayılan Devlet, her türlü sanat etkileşimlerinden kaynaklanan zengin bir süslemeye sahiptir. Daha sonra bu formlar ve süsleme motifleri, özellikle de Orta ve Güney Batı Anadolu'da hüküm süren Beyliklerde devam edecektir. Mihraplı, fibula tipli, göbekli dört yapraklı çiçek gibi formlar ilk defa İlhanlı sikkelerinde görülmüştür. Sikkelerdeki formlar belirli darphanelere mahsus olmayıp, değişik darphanelerde kestirilmiştir. Hanlar, istekleri üzerine kendi dönemlerinde, sevdikleri benimsedikleri formlarla sikke kestirmişlerdir. Örneğin, Olcaytu Han pek çok çeşitli formlarda sikke kestirmesine rağmen daha ziyade altı dilimli gül yaprağı ile beş yapraklı yoncayı tercih etmiş, Toğay Timur Han altıgen, Satı Beg Han göbekli çiçek formlarını benimsemişlerdir. İlhanlıda gördüğümüz formların birçoğu Orta Asya kaynaklıdır. İç süslemelerde ise, kökenini Orta Orta Asya ve Uzak Doğu'da bulduğumuz, ejder düğümlü süslemeler ile az sayıda da olsa rumi, palmetler ve yıldızlar görülmektedir. Ejder düğümü, Anadolu Beylikleri'nde tek süsleme ögesi olmuştur. Moğol ve İlhanlı etkileşimleri yalnızca güç ve kudret altında olabildiği gibi, İlhanlıların ortadan kalkmalarından uzun bir süre sonra devam etmesi nedeniyle de İlhanlı sikkelerinin estetik güzelliklerden de kaynaklandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKBIYIK, A.Hayrûnisa : "Cengiz Han Sonrası Asyası'nda Politik Geleneğe Dair," Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 8, Ankara, 2002
- ARTUK, İbrahim ve Cevriye : "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu," Cilt 1, Cilt II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970..
- AYKUT, Tuncay. : "Moğol ve İlhanlı Para Tarihi," Ak Akçe, Yapı Kredi Bankası Koleksiyonu, İstanbul, 1992.
- BERTOLD, Spuler : "İran Moğolları, Çeviren Cemal Köprülü, T.T.K., Ankara 1987
- BEKSAÇ, A.Engin : İlhanlılarda Sanat, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, 2000
- CEZZAR, Mustafa : "Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık", İstanbul, 1997.
- ÇAM, Nusret : "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Muhr-i Süleyman)", Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Selçuklu Araştırmaları M., Konya, 1993.
- DAVIDOVICH, Elena : "Hoards of Ancient And Medieval Coins From Tajikistan" M. 1979.
- GABASHVILI, Manana : "İlhanlı Devletinin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Olan Devletler" Türkler, Yeni Türkiye Yayınları Cilt 8, Ankara, 2002
- GÜLENSOY, Tuncer : "Türk Kültür Tarihinde Damgalar ve Taşçı İşaretleri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını Kayseri, 1991
- GÜR, Selçuk : "Antik Sikkeler", İstanbul, 1976.
- İSTANBUL Araştırma Merkezi : "Türkler Anadolu'da" Ziraat Bankası Kültür Hizmeti, İstanbul, 1996.
- KILIÇ, Orhan : "XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van", Van Belediye Başkanlığı yayını, Van, 1997.
- KÖYMEN, Mehmet Altay : "Selçuklu Devri Türk Tarihi" T.T.K. Ankara, 1991.
- ÖGEL, Semra : "Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı," T.T.K. Ankara, 1966
- ÖNEY, Gönül : "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları", İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.
- ÖZDEMİR, H. Ahmet : " Moğol İstilasının Sebepleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 8, Ankara, 2002
- PARLAR, Gündegül : "Artuklu Sikkelerinde Figüratif Ögeler", Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ, 1999.
- "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Kompozisyonlar", IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2000.
- "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler", T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001
- "Figürlü Anadolu Selçuklu Sikkelerinde İnanç Felsefesi" Sanat ve İnanç Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi, Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2000
- "İlhanlılarda Sikkeler Formları", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 8, Ankara, 2002
- SPENGLER, William : "Turkoman Figural Bronze Join And Their Iconography", Lodi Visconsin Clio's Cabinet, 1992.
- FandWayne G. SAYLES : "Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri", Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul, 1992.
- ŞEVKET, Pamuk : "Aes Rude'den Denarius'a Roma Sikkeleri," Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, İstanbul, 1988.
- TEKİN, Oğuz : "Moğol (veya Türk Moğol) Hanlığı," Türkler, Yeni Türkiye Yayınları Cilt 8, Ankara, 2002
- TEMİR, Ahmet : "Çinggis Han ve Moğallar," Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 8, Ankara, 2002
- TOGAN, İsenbike : "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti", Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.
- TURAN, Osman : "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti", Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996
- YAPI ve Kredi Bankası : "Doğu-Batı Arası Bir Gök Kusağı", İstanbul, 1994.
- "Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgar", İstanbul, 1994.
- "Kudret ve Hürer", İstanbul, 1994.
- "Akdeniz'in Mor Bin Yılı", İstanbul, 1999.
- YAŞAR, Yücel-SEVİM, Ali. : "Türkiye Tarihi", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- YUVALI, Abdülkadir : İlhanlılar Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi Cilt 22, İstanbul, 2000
- "İlhanlılar", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 8, Ankara, 2002